

УДК [342.9+346.2]: 330.36

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.2.15>

САМОРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ТА НЕЗАЛЕЖНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ МОДЕЛІ

Шевченко М.В.,

доктор філософії з права,

старший викладач кафедри публічного та приватного права

Університету митної справи та фінансів

ORCID: 0000-0002-6708-016X

e-mail: mykhailo.v.shevchenko@outlook.com

Шевченко М.В. Саморегулювання господарської та незалежної професійної діяльності: сутність та основні моделі.

За результатами дослідження визначальних ознак саморегулювання господарської та незалежної професійної діяльності, автор запропонував визначити його як діяльність учасників ринків товарів та послуг або осіб, які займаються професійною діяльністю, на основі делегованих владних повноважень щодо визначення кваліфікаційних вимог допуску до зайняття відповідною господарською або професійною діяльністю, встановлення правил (стандартів) її здійснення та забезпечення їх дотримання шляхом здійснення заходів нагляду (контролю) та застосування заходів відповідальності, щодо досудового (мирного) врегулювання спорів між учасниками товарного ринку або особами, які займаються незалежною професійною діяльністю, та/або їх контрагентами та споживачами їх товарів та послуг, а також самостійне вжиття суб'єктами саморегулювання інших заходів, які є для них обов'язковими та спрямовані на упорядкування та ефективне функціонування й розвиток відповідних ринків або професійного середовища. Натомість, не є саморегулюванням установалення об'єднаннями підприємств або професійними об'єднаннями рекомендацій щодо моделей поведінки та показників ефективності діяльності їх членів. Автор також звернув увагу на те, що запровадження саморегулювання на товарних ринках чи у сфері професійної діяльності супроводжується делегуванням саморегулювній організації або декільком із них повноважень державного регулятора, необхідних для виконання владних управлінських функцій, які на них покладаються. У статті підкреслено, що саморегулювна організація може набути виключні повноваження щодо вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням формування та/або реалізацією публічної політики у відповідній сфері, або вирішувати такі питання паралельно із державним регулятором (ділячи із ним сферу відання), за погодженням державного регулятора, за участю його представників та/або представників громадськості (споживачів) у складі органів управління саморегулювною організацією. Водночас, наголошено, що у будь-якому випадку, саморегулювній організації у межах діяльності на виконання делегованих повноважень є підконтрольними та підзвітними державним регуляторам, які несуть відповідальність за законність та ефективність діяльності саморегулювних організацій.

Ключові слова: державне регулювання, делегування повноважень, саморегулювна організація, саморегулювання, формування та реалізації публічної політики у сфері господарської та незалежної професійної діяльності

Shevchenko M.V. Self-regulation of economic and professional activities: essence and key models.

Having studied the distinguishing features of self-regulation of economic and professional activities, the author proposed to define it as activities of enterprises and professionals directed towards use of delegated public powers to determine the qualification requirements for admission to the relevant economic or professional activity, establish rules (standards) for its performance and ensure their compliance via control and liability measures, conduct pre-trial (peaceful) settlement of disputes between enterprises

and professionals, and/or their counterparties and consumers of their goods and services, as well as the independent implementation by self-regulation organizations of other measures that are mandatory for their members and aimed at governing the relevant markets or professions. In contrast, the establishment by business associations or professional associations of recommendations on behavioral models and performance indicators of their members falls outside the self-regulation. The author also drew attention to the fact that the introduction of self-regulation in markets or in fields of professional activities is accompanied by the delegation to the self-regulatory organization or several of them of the powers of the regulatory authority, which are necessary to perform the governmental functions assigned to them. The article emphasizes that a self-regulatory organization may acquire exclusive powers to resolve issues related to ensuring the formation and/or implementation of public policy in the relevant area, or resolve such issues in parallel with the state regulator (sharing the competence with it), with the consent of the regulatory authority, with the participation of its representatives and/or representatives of the public (consumers) in the executive bodies of the self-regulatory organization. At the same time, it was emphasized that in any case, self-regulatory organizations within their activities related to fulfillment of delegated powers are subject to control and accountability to regulatory authorities, which are responsible for the lawfulness and effectiveness of activities of self-regulatory organizations.

Key words: government regulation, delegation of public powers, self-regulatory organization, self-regulation, formation and implementation of public policy in the field of economic and professional activities

Постановка проблеми. Сучасна державна економічна політика спрямована на досягнення якомога більш високого ступеня дерегуляції, демократизації та децентралізації державного регулювання ринків товарів, робіт та послуг з одночасним забезпеченням невідворотності відповідальності за недобросовісні підприємницькі практики, які призводять до спотворення конкуренції та завдають шкоди споживачам. Покладення на організації галузевого ринкового самоврядування регуляторних та контрольно-наглядових владних управлінських функцій широко визнається одним з інструментів досягнення цієї мети, який наближує повноваження щодо прийняття регуляторних рішень до осіб, які є найбільш обізнаними з відповідними ринковими механізмами з точки зору розуміння закономірностей та особливостей їх функціонування. Ці процеси для їх послідовності та цілісності мають спиратись на належне теоретичне підґрунтя, яке, серед іншого, має дозволяти дістати правильне та повне розуміння сутності саморегулювання господарської та незалежної професійної діяльності. Це потребує окреслення визначальних ознак цього явища та контурів його основних моделей.

Стан опрацювання проблематики. Саморегулювання як форма участі приватних осіб у визначенні умов та правил зайняття господарською та незалежною професійною діяльністю деяких різновидів, все більш ґрунтовно досліджується в українській та зарубіжній науковій думці. На концептуальному рівні та з прив'язкою до окремих сфер реалізації саморегулювання це явище досліджують О.М. Гончаренко, Е. Ісмаїл, В.В. Кочин, Ю.І. Остапенко, Т. Портер, М. Пріст та інші дослідники проблематики та перспектив розвитку саморегулювання. Водночас, незважаючи на значний внесок наукового співтовариства у опрацювання цієї тематики, наукові знання про сутність саморегулювання та його відмежування від подібних до нього явищ, так само як й про основні варіації моделей організації саморегулювання потребують подальшого поглиблення та систематизації.

Метою дослідження є визначення сутності та контурів основних моделей саморегулювання господарської та незалежної професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження за вищевказаними напрямками, перш за все, слід скласти уявлення про сутність саморегулювання як діяльність, яка може бути покладена в основу способу організації публічного адміністрування у тій чи іншій сфері суспільних відносин.

Так, як зауважується у публікації Міжнародної організації комісій з цінних паперів, у своїй найбільш повній формі саморегулювання охоплює повноваження створювати, змінювати, впроваджувати та забезпечувати примусовою силою правила поведінки щодо суб'єктів, що підпадають під юрисдикцію саморегулювальної організації, а також вирішувати спори за допомогою арбітражу чи інших способів. Як правило, ці повноваження випливають із законодавчо делегованих повноважень неурядовій організації [1, с. 3]. У науковій літературі указується на те, що саморе-

гулювання прийнято розуміти як механізм, що включає принципи, правила та процедури, які упорядковують поведінку приватних осіб та упроваджуються самими приватними особами, а не державою [2, с. 46]. Подібним чином розмірковує В.В. Кочин, схиляючись до думки про те, що саморегулюванням є створення норм та правил поведінки спеціально створеними організаціями (регуляторами), які визнаються та виконуються їх учасниками (членами) [3, с. 55]. Іншими словами, саморегулювання можна визначити як процес, у рамках якого організація добровільно забезпечує дотримання її власного кодексу етики, правил або стандартів, замість того, щоб третя сторона, така як державний орган, установлювала відповідні правила й стандарти та забезпечувала виконання цих стандартів. Наприклад, про професійне саморегулювання йдеться, це коли громадське об'єднання за ознакою належності до професії (професійне громадське об'єднання) регулює поведінку його членів, установлюючи стандарти, яким має відповідати рівень компетентності та досвідченості членів такого професійного громадського об'єднання [4, с. 4].

Напрями діяльності правотворчого та правозастосовного характеру у рамках саморегулювання найбільш повно окреслила Асоціація професійних учасників фондового ринку Японії, зазначивши, що ці напрями включають, головним чином:

нормотворчість – установлення та оприлюднення правил (стандартів) на рівні саморегулювання, якими мають керуватись члени саморегулювальних організацій та які стосуються їх поведінки, товарів та послуг, ведення ділових відносин та механізмів внутрішнього контролю;

акредитація – формальна та незалежна перевірка того, чи відповідає особа встановленим стандартам якості та має достатню компетентність для здійснення відповідної професійної чи господарської діяльності;

наглядова та контрольна діяльність – проведення перевірок та моніторингу діяльності учасників відповідного ринку товарів та послуг у частині, що стосується дотримання ними правил ринку та інших нормативно-правових документів, а також ефективності упроваджених ними систем внутрішнього контролю;

дисциплінарні заходи – застосування дисциплінарних заходів, таких як догана, штрафи, призупинення або обмеження членства у саморегулювальній організації, а також виключення членів, які порушують регуляторні акти або правила саморегулювання;

підвищення кваліфікації членів – надання акредитації певним категоріям відповідальних посадових осіб або службовців та підвищення їх кваліфікації шляхом підвищення кваліфікації;

посередництво та формальне врегулювання спорів – сприяння мирному врегулюванню спорів між членами саморегулювальних організацій та/або їх контрагентами та споживачами їх товарів та послуг, а також офіційне прийняття рішень щодо наслідків невиконання членами саморегулювальних організацій галузевих нормативно-правових актів та статутних документів саморегулювальних організацій [5].

Одночасно із тим, зауважимо, що інституційною основою саморегулювання, яка охоплює та виражає колективну волю учасників тих чи інших ринків товарів та послуг або осіб, які займаються певною незалежною професійною діяльністю, як суб'єктів саморегулювання традиційно вважаються саморегулювальні організації. На рівні національного законодавства можна зустріти визначення саморегулювальної організації як некомерційної організації у формі асоціації (союзу), громадського об'єднання чи іншої організаційно-правової форми, яка заснована на добровільному чи обов'язковому членстві (участі) суб'єктів господарювання приватного сектору економіки або суб'єктів професійної діяльності за принципом спільності діяльності, галузі, видів економічної діяльності, ринку товарів робіт чи послуг (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону Республіки Казахстан «Про саморегулювання») [6].

Для більш повного розуміння сутності саморегулювання слід ознайомитись із його основними варіаціями та відмежувати саморегулювання від суміжних способів організації публічного адміністрування та діяльності, не пов'язаною із виконанням владних управлінських функцій.

Насамперед, звернемось до публікації фахівців Світового банку, у якій викладається класифікація основних моделей організації публічного адміністрування, залежно від присутності та ваги у них елементу саморегулювання. Так, за цим критерієм пропонується виділяти моделі:

- державного (публічного) регулювання – регуляторні функції виконуються адміністративним органом, а саморегулювальних організацій із владними повноваженнями немає;
- спільного регулювання із обмеженими повноваженнями саморегулювальних організацій – основним регуляторним органом є відповідний адміністративний орган, який покладається на само-

регулівні організації у виконанні певних регуляторних функцій, пов'язаних із функціонуванням ринку;

- спільного регулювання із широкими повноваженнями саморегулівних організацій – основним регуляторним органом є відповідний адміністративний орган, який покладається на саморегулівні організації у виконанні регуляторних функцій, які виходять за межі застосування ринкових правил та можуть включати встановлення цих правил;

- незалежного саморегулювання – первинним регуляторним органом є відповідний адміністративний орган, який передає саморегулівній організації усі його регуляторні повноваження та лише контролює їх реалізацію [7, с. 9].

Подібне бачення різноманіття підходів до концентрації та розподілу владних повноважень за забезпечення формування та реалізації публічної політики у тих чи інших між публічним та приватним сектором висвітлюється й у наукових працях.

Зокрема, значний науковий інтерес мають спостереження та міркування М. Пріст, яка зауважила, що держава не обов'язково має делегувати всі регуляторні функції саморегулівним організаціям. Держава може зберегти функцію нормотворчості й розробки політики та делегувати лише обов'язки із забезпечення їх реалізації. Це є характерним для моделі спільного/кооперативного регулювання. Найімовірніше, така модель буде розгорнена там, де кваліфікація та компетентність учасників ринку проявляються у їх функціональній діяльності (тобто, у власному бізнесі), але коли галузева організація не має історії та досвіду для розробки стандартів та вирішення дисциплінарних питань [8, с. 299]. У інших ситуаціях, як зазначає дослідниця, держава може делегувати функції розробки та/або прийняття правил започаткування та ведення господарської діяльності, зберігаючи за собою лише залишкові контрольно-наглядові та юрисдикційні повноваження. Це спостерігається в моделі спільного регулювання із широкими повноваженнями саморегулівних організацій. Найімовірніше, це станеться там, де галузеві процеси є складними та дуже різняться від підприємства до підприємства. Потрібний певний рівень галузевої експертизи у встановленні стандартів, що означає, що більші, більш досвідчені фірми, найімовірніше, вважатимуть найбільш привабливим цю модель ринкового самоврядування. Водночас, уряд повинен мати належний рівень компетентності та спроможність реагувати на процес та результати саморегулювання, щоб приймати рішення щодо адекватності стандартів та займатися виключними питаннями забезпечення їх дотримання. Крім того, уряд може брати участь у призначенні частини виконавчого органу саморегулівної організації та забезпечувати представництво громадськості в дисциплінарних органах саморегулівної організації [8, с. 299-300].

Форми саморегулювання, поєднаного у певних пропорціях із державним регулюванням досліджувала й Ю. І. Остапенко.

Зокрема, вчена дійшла висновку про те, що під співрегулюванням слід розуміти спільну участь у процесі регулювання держави та різних ринкових інституцій. Разом з тим, Ю.І. Остапенко та Т.В. Яворська схилиються до думки про те, що формуються елементи співрегулювання шляхом введення у структури управління органів державної влади представників бізнесу та громадськості, у тому числі саморегулівних організацій. Посилаючись на напрацювання О.М. Залетова, Ю.І. Остапенко також підкреслила, що при змішаному саморегулюванні держава все ж таки повинна брати участь у здійсненні контролю за ефективністю схем з метою забезпечення їхньої відповідності регулятивним цілям законів, які вони замінюють. Дана роль держави також повинна бути прописана в законі, що дозволить саморегулівній організації додержуватися кодексу, укладеного відповідно до закону. Спільне регулювання, відповідно до визначення Європейської комісії, схоже на змішане саморегулювання, що, у свою чергу, може перейти на рівень державного регулювання, особливо якщо недоліки саморегулювання змусять державу втрутитися в ситуацію [9, с. 10].

Незначною мірою від вищевикладеного відрізняються ті підходи до класифікації інституційних схем адміністративного регулювання ринків, яких дотримується О.М. Гончаренко.

Серед іншого, вчена розмежовує добровільне та примусове саморегулювання. Вчена зауважила, що суб'єкти господарювання за добровільної моделі саморегулювання та за власної ініціативи створюють такі організації та, відповідно, розробляють і реалізують ті правила та практики, про які вони спільно домовилися. Саморегулювання ж у чистому виді є саме внутрішнім самостійним регулюванням на рівні окремого суб'єкта / суб'єктів господарювання [10, с. 14].

На відміну від того, як зазначила вчена, за моделі делегованого/примусового саморегулювання суб'єкти господарювання змушені розробляти певні правила та брати на себе зобов'язання під за-

грозою значного державного втручання. Більше того, у визначених на законодавчому рівні випадках суб'єкт господарювання зобов'язаний вступати до відповідних саморегулювних організацій. Крім того, у цьому випадку до приватного регулювання додається пряме державне регулювання діяльності саморегулювних організацій на певному ринку. Хоча саморегулювні організації мають певний обсяг дискреції у розробленні тих чи тих правил на ринку, державний вплив на їхню діяльність доволі значний. Водночас, за допомогою саморегулювання господарської діяльності можна упорядкувати та врегулювати низку суспільних відносин, належно не регламентованих або ж загалом тих, які не знайшли свого закріплення [10, с. 14].

Також, у контексті виокремлення та розкриття особливостей різновидів саморегулювання О.М. Гончаренко слушно посилається на напрацювання С. Омарової, яка виділяє моделі:

- добровільного саморегулювання, що характеризується відсутністю прямого державного втручання;
- санкціонованого саморегулювання, за якого приватні суб'єкти формують правила, що підлягають урядовому схваленню;
- обов'язкового саморегулювання, за якого уряд зобов'язує приватних суб'єктів створити саморегулювну систему [10, с. 15].

Висновки. Узагальнивши вищевикладені погляди на сутність саморегулювання, можемо визначити його як діяльність учасників ринків товарів та послуг або осіб, які займаються професійною діяльністю, на основі делегованих владних повноважень щодо визначення кваліфікаційних вимог допуску до зайняття відповідною господарською або професійною діяльністю, встановлення правил (стандартів) її здійснення та забезпечення їх дотримання шляхом здійснення заходів нагляду (контролю) та застосування заходів відповідальності, щодо досудового (мирного) врегулювання спорів між учасниками товарного ринку або особами, які займаються незалежною професійною діяльністю, та/або їх контрагентами та споживачами їх товарів та послуг, а також самостійне вжиття суб'єктами саморегулювання інших заходів, які є для них обов'язковими та спрямовані на упорядкування та ефективне функціонування й розвиток відповідних ринків або професійного середовища.

Запровадження саморегулювання на товарних ринках чи у сфері професійної діяльності супроводжується делегуванням саморегулювній організації або декільком із них повноважень державного регулятора, необхідних для нормотворчості, акредитації, нагляду (контролю) за діяльністю учасників відповідного ринку або осіб, які займаються певною професійною діяльністю, застосування до них заходів відповідальності та виконання інших владних управлінських функцій, які покладаються на саморегулюванні організації. Саморегулювна організація може набути виключні повноваження щодо вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням формування та/або реалізацією публічної політики у відповідній сфері, або вирішувати такі питання паралельно із державним регулятором (ділячи із ним сферу відання), за погодженням державного регулятора, за участю його представників та/або представників громадськості (споживачів) у складі органів управління саморегулювною організацією. У будь-якому випадку, саморегулювні організації у межах діяльності на виконання делегованих повноважень є підконтрольними та підзвітними державним регуляторам, які несуть відповідальність за законність та ефективність діяльності саморегулювних організацій.

Натомість, не є саморегулюванням будь-які внутрішні процеси, так само як й установлення об'єднаннями підприємств або професійними об'єднаннями рекомендацій щодо моделей поведінки та показників ефективності діяльності їх членів, адже вони не є обов'язковими для суб'єктів саморегулювання та не забезпечуються заходами примусу, через що вони лежать поза межами регулювання як владної управлінської функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. International Organization of Securities Commissions. Report of the SRO Consultative Committee of the International Organization of Securities Commissions. 2000. 15 p. URL: <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD110.pdf>.
2. Porter T., Ronit K. Self-Regulation as Policy Process: The Multiple and Criss-Crossing Stages of Private Rule-Making. *Policy Sciences*. 2006. No. 39 (1), pp. 41–72.
3. Кочин В.В. Методологія досліджень правового регулювання економічних відносин в умовах приватизації та євроінтеграції. *Координата*. 2023. URL: <https://coordynata.com.ua/>

- metodologia-dosliden-pravovogo-reguluvanna-ekonomicnih-vidnosin-v-umovah-privatizacii-ta-evrointegracii.
4. Ismail E. Architects' self-regulation in Malaysia: Is it possible? 2013. 18 p. URL: <http://www.pam.org.my/images/notes/2013/Architects-Self-regulation-01.pdf>.
 5. Japan Securities Dealers Association. JSDA as an SRO. 2019. URL: <https://www.jsda.or.jp/en/about/files/SRO.pdf>.
 6. Law of the Republic of Kazakhstan on self-regulation of 2015. Status as of 29 July 2025. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36858926&pos=3;-108#pos=3;-108.
 7. World Bank. India: Role of Self-Regulatory Organizations in Securities Market Regulation. 2007. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/166951468042018599/india-role-of-self-regulatory-organizations-in-securities-market-regulation>.
 8. Priest M. The privatization of regulation: five models of self-regulation. *Ottawa Law Review*. 1998. No. 29:2, pp. 233–302. URL: https://rdo-olr.org/wp-content/uploads/2018/01/olr_29.2_Priest.pdf.
 9. Остапенко Ю.І. Саморегулівна діяльність у сфері господарювання: завдання господарсько-правового забезпечення. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2. 18 с. DOI: 10.21564/2225-6555.2018.14.149728.
 10. Гончаренко О.М. Приватне регулювання та саморегулювання господарської діяльності: зіставлення понять. *Економіка та право*. 2022. № 2. С. 13–24. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.013>.